

ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ І РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ

САМОВИЗНАЧЕННЯ У СФЕРІ ОСВІТИ ЯК ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЗА ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ

Олена І. Жорнова, м. Київ

Самовизначення у сфері освіти розглядається як моральна дія, як докладені особистістю зусилля для подолання бідності, за які вона звітує перед самою собою, хоч наслідки звітування стають предметом уваги спільноти. Наголошується, що постановка питання про самовизначення у сфері освіти має бути узгоджена з тим, якою мірою сфера освіти “вписана” у простір ідентичності бідних і небідних; чи виникає таке самовизначення в результаті впровадження освітніх стратегій ззовні, а чи воно є неодмінною складовою осягнення спільнотою своєї цілісності; чи існують межі самовизначення у сфері освіти як способу подолання бідності.

Ключові слова: подолання бідності, самовизначення особистості у сфері освіти, відповідальність, соціокультурна норма.

Проблема. Намагання суспільства подолати проблему бідності все частіше зосереджуються в площині пошуку так званих неекономічних способів оптимізації ресурсозабезпеченості громадянина. Причому така оптимізація пов’язується не тільки з підвищенням ресурсозабезпеченості бідних, а й з моральним виправдовуванням надлишкових ресурсів у багатих; натомість подолання бідності розглядається не лише як відповідальність особи за використання наявних ресурсів, а і як її відповідальність за доступ до них. Тому пояснення досягнень та невдач у життєвій кар’єрі особистості розгортаються в площині з’ясування наявних у неї можливостей доступу до ресурсу, а вже потому – раціонального їх використання; переймання ж питанням про особистий внесок у реалізацію концепції “Зроби бідність історією” [1] трактують як сповідання ідеї гуманізму, означуваного “цирим піклуванням про ближнього”, “устремлінням за межі власної ідентичності” (Е. Левінас) тощо.

Проте бідність усе ж і досі залишається не викоріненою, а бідні так само не мають доступу до тих ресурсів, які “відкривають” світ мейнстріму та успіху (Н. Є. Тихонова). І якими б потужними не були громадські

рухи, об'єднання і організації, на кшталт організації “Глобальний заклик до дій проти бідності” (GCAP) [2] чи російської коаліції “Фух проти бідності” [3], від того не зменшується гротескність внутрішньої суперечливості сучасної моралі: заклики до того, аби бути багатим, лунають чи не голосніше за заклики не бути бідним. До того ж звикання суспільства до такої ситуації все частіше призводить до поширення неадекватних реакцій на демонстрацію громадянами як своїх статків, так і своєї скрути; поступово формується сприймання їх як звичних дій, яким уже ніхто не дивується. Актуальним залишається переосмислення відповідальності особистості за подолання бідності, зокрема через здійснюване нею самовизначення у сфері освіти.

Мета статті: охарактеризувати самовизначення особистості у сфері освіти як виявлену відповідальність за подолання бідності; уточнити сучасний формат і зміст відповідальності як норми повсякденної життєдіяльності особистості; з'ясувати сенс апелювання до відповідального самовизначення у сфері освіти.

Проблемам нормативної регламентації поведінки особистості присвячено чимало праць, серед яких не останнє місце належить і роботам радянських учених, виконаним у 80–90-х роках минулого століття (М. І. Бобнєва, С. А. Даштаміров, О. А. Івін, Ю. В. Івлєв, С. Кордон, Є. М. Пеньков, В. Д. Плахов та ін.). Наукові дослідження норми як цілісного специфічного явища, як регулятора поведінки особистості та визначення особливостей такої регуляції, розроблення типології поведінки на засадах дотримання норм, а також вивчення системно-функціональної природи норм є фундаментом для з'ясування особливостей сучасного формату відповідальності особистості за подолання бідності [4, с. 128-129].

Розмежування масиву нормативних регламентацій повсякденної життєдіяльності особистості на соціальні і культурні норми артикулює їхні базові характеристики: *соціальної норми* – залежність від вимог оточення, відповідність Я-образу тому, як має бути; *культурної норми* – залежність від власних домагань, відповідність Я-образу як зразкового, взірцевого належному.

Якщо для функціонування *соціальної норми* існують обмеження щодо мінімальної кількості її агентів (щонайменше їх має бути двоє), обов'язково має бути зовнішній контроль (принаймні усвідомлення його повсюдності, а також повсякчасності та невідворотності санкцій) та її громадська територізація, то *культурна норма* діє незалежно від кількості агентів і не тільки не потребує зовнішнього контролю, а й існує як особливий вид самоконтролю і при цьому є вільною від територіальної локалізації.

З огляду на це сутнісні відмінності *відповідальності* як соціальної і культурної норми визначаються необхідним і достатнім рівнем звітування

особистості за свої дії: у першому випадку формування відповідальності відбувається внаслідок неможливості не виконувати такі дії, у другому – внаслідок довільно докладених зусиль. Але ж і соціальна, і культурна норми стосуються одного й того самого адресата – особистості, життєдіяльність якої є збиранням до купи людиною самої себе (М. К. Мамардашвілі). З цього погляду поділ нормативних регламентацій на соціальні і культурні норми видається умоглядним, умовним, адже насправді намагання та зусилля особистості подолати бідність взаємопов'язані, взаємозумовлені тощо.

Водночас зазначені відмінності між соціальними і культурними нормами дають змогу охарактеризувати сучасний формат відповідальності особистості за подолання власної бідності. Цей формат визначається поняттям “соціокультурна норма” [5, с. 35-36].

Труднощі, пов'язані з віднаходженням ґрунту для універсально значущої, безумовної і загальнообов'язкової вимоги щодо прояву щоденної активності в повсякденні за умов національного та етнокультурного різноманітності світу, приводять до визнання багатьма вченими (Е. Макінтайр, Р. Рорті, М. Фуко, Р. Бубнер, В. Клюксен та ін.) переваг цінностей соціокультурних форм життя над універсальними нормами.

Привернення уваги наукового і філософського загалу до пошуку морально-етичних підвалин, інтерес сучасників до нормативних основ життєдіяльності знаходять відображення в появі тлумачень у душі постнекласичного бачення напрацювань минулого, зокрема поглядів Арістотеля, І. Канта та їхніх послідовників. Рух етичної думки минулого відбувається від визначення блага до морального закону, втіленого в рекомендаціях щодо дотримання належного життя: утвердження пріоритету належного, убачання в ньому тла морального феномена (І. Кант); утилітарне визначення правильного життя як такого, що максимізує благо, центрування етичної концепції навколо його переваг та наполягання на його первинності (Дж. Ролз); заперечення цього комунітаристами, визнання ними теорії обов'язкової дії як “дивних” поглядів та спростування їх (Ч. Тейлор), усвідомлення приреченості цих поглядів на невдачу (А. Макінтайр); критика абстрактних уявлень про автономного морального суб'єкта як про особистість, здатну обирати серед множини можливих цілей власну мету життєдіяльності; ствердження того, що суб'єкт відкриває їх завдяки включенню в контекст співіснування з іншими (М. Сендел); пропозиція осмислення ідей морального універсалізму вже у спосіб аргументованих дискусій як відрефлексованих форм взаємодії, розуміння обмеженості моралі через визнання існування ступеня нормативної значущості, через її відокремленість від ціннісних переваг (Ю. Габермас).

Оскільки оптимізація ресурсозабезпеченості особистості стосується кожного незалежно від його належності до спільноти бідних чи небідних, то відповідальність за подолання бідності як соціокультурної норми

набуває широкого втілення у форматі припису, під яким найчастіше розуміють: встановлений певний порядок; правило, що покладається в основу якогось учення, моралі; правило співжиття, поведінкову норму; вказівку чи пораду щодо певних дій, настанову; закони. Визначенням соціокультурної норми як припису увага зосереджується на тому, що ці настанови, по-перше, розповсюджуються на найширшу сферу життєдіяльності – повсякдення, і, по-друге, стосуються кожного з пересічного загалу. Припис, спираючись на спільне для всіх, утверджує і пропонує для його втілення усе розмаїття індивідуальних зусиль, при тому зусиль моральних.

Визнання цілеспрямованості й причетності взаємопов'язаними рисами діючого суб'єкта дає підстави стверджувати, що будь-яка інтенційна дія є дією моральною (А. А. Васильченко). Це тягне за собою постановку питання про моральну відповідальність особистості. Участь у діяльностях, здійснених заради них самих, зумовлює моральну ідентичність особистості й визначає її як морального агента. Актуалізація своїх межових благ дає шанс для пошуку блага інших як свого власного [6, с. 26-27]. Отже, самовизначення у сфері освіти – моральна дія; це докладені особистісно зусилля для подолання бідності, за які вона звітує перед самою собою, хоч наслідки звітування стають предметом уваги спільноти [7; 8].

До нашого часу сутнісна характеристика відповідальності людини за свої діяння традиційно базувалася на засадах антропоцентризму, бо, як зазначає Г. Йонас, “уся традиційна етика антропоцентрична” [9]. Відповідальність тлумачилася за принципом “суб'єктивних властивостей мого самовідчуття”. При цьому зосередженість на обговоренні реальних наслідків теперішнього вчинку поступалася місцем гіпотетичним узагальненням щодо оцінювання уявного, яке визнавалося за критерій вибору тих чи тих реакцій на ситуацію соціального життя.

Нова відповідальність ґрунтується не на узгодженості дій із самим собою, а на пов'язаності з тими наслідками, які тягнуть за собою саме “дії колективного цілого”, універсально значущі через фактичний масштаб їхньої дієвості, і які “невідворотно мають завершитися перетворенням стану всіх речей взагалі”. Тоді реальне майбутнє виступає як “незамкнений вимір нашої відповідальності” [там само]. На засадах аналізу кантівської етики висувається та обґрунтовується теза про необхідність появи нової етики передбачення й відповідальності. Вона мусить посунути з кола актуальних норм сучасної життєдіяльності мораль однозначності та безпосередності, оскільки в умовах нових видів і масштабів колективно-кумулятивно-технологічної діяльності людська перетворювальна активність втрачає нейтральність в етичному сенсі.

Сьогодні з його технологічним доробком демонструє постійне скорочення “благодіяного проміжку” між справами повсякденними, такими, для вирішення яких достатньо “пересічної кмітливості”, та

справами, що впливають на долю всіх і вся й, утім, потребують для свого вирішення “освіченої мудрості” як “блага першого рангу”. Сучасник, який не тільки не є таким мудрим, а який до того ж і заперечує предмет такої мудрості – складність відбору “фінальних перспектив” через незнання кінцевих наслідків технологічної потужності – має прийняти благо другого рівня – відповідальну стриманість. Слід зауважити, що Г. Йонас висловлює сумнів щодо здатності представницького способу правління відповідати новим вимогам етики відповідальності [там само].

На підтвердження таких сумнівів наведемо погляди непересічних співвітчизників, які дотичні до державних рішень щодо оптимізації ресурсозабезпеченості громадян України. Так, під час дебатів “Багаті повинні сплачувати більш високі податки” (29 травня 2012 р., Київ), організованих Фондом “Ефективне управління” разом із британською компанією “Intelligence Squared”, підкреслювалося, що в Україні на тлі дедалі більшого розриву в добробуті багатих і бідних урядовці, громадські діячі, науковці, політики все частіше звертаються до ідеї введення додаткових податків на багатство. Аргументи про те, що: підвищення податків для багатих є соціально справедливим; це допоможе зменшити нерівність у країні; багаті повинні сплачувати більше податків ще й тому, що вони більше споживають благ, оплачених із держбюджету, – виявилися менш переконливими за доводи про те, що: в Україні і так до бюджету перераховується більше податків, ніж у США (15-17% прибуткового податку плюс 40% соціального); відповідальність держави (“держава або краде, або недоцільно витрачає” – як колективна відповідальність) – має бути підкріплена індивідуальною відповідальністю бідних. “І чому успішна, самодостатня людина повинна покривати валяку, ледаря, чому вона повинна платити за нього?!” – пролунало з уст одного із спікерів дебатів [10].

Звітувати за своє визначення у сфері освіти перед самим собою і перед усім світом, означаючи зміст та міру своєї відповідальності за подолання бідності як частки відповідальності спільноти, – таким ми бачимо спосіб оптимізації ресурсозабезпеченості особистості. Самовизначення у сфері освіти як моральна відповідальність особистості за подолання бідності – це обов’язок приймати виважені рішення щодо своєї участі у процесах ретрансляції культури бідності та втілювати ці рішення в життя. Зазначимо, що відповідальність за ціннісні вибори в культурі як індивідуального, так і колективного суб’єктів (особистості й спільноти) містить не тільки моральний аспект, а й естетичний. Поєднання морального і естетичного – це “необхідність конкретної ідейно-чуттєвої здійсненості обраної цінності відповідати за подолання бідності” [11, с. 356].

Становлення відповідальності за подолання бідності пов’язується з визнанням особистістю множинних її проявів у мультикультурному світі, і самовизначення у сфері освіти – лише один із них. Відповідальність за подолання бідності як соціокультурна норма – це обмеження повсякден-

них дій тими з них, які не лише сприяють оптимізації ресурсозабезпеченості, а й спрямовано створюють умови для збільшення учасників цього процесу. Відповідальність особистості є реальною причетністю до глобального простору відповідальності, співдружністю у відтворенні культурної програми суспільства як суб'єкта культури, толерантною побудовою взаємин як взаємодії, відкритості до іншого. Зміни змістового наповнення “моєї” відповідальності перед суспільством за подолання бідності стають критерієм гуманності самого суспільства [12; 13].

Сенс апелювання до відповідальності особистості, коли йдеться про подолання бідності, полягає в утвердженні здатності кожного:

- сповідувати гуманізм, зокрема визнавати необхідність долати бідність;
- спрямовано впливати на формування ідеалів своєї життєдіяльності, зокрема пере/визначаючи себе у сфері освіти;
- опанувати способи оптимізації ресурсозабезпеченості, зокрема через свідому зміну свого доступу до ресурсів, участі в їх розподілі, використанні тощо;
- оцінювати наслідки своєї участі у справі подолання бідності, зокрема через встановлення міри можливого і зробленого у сфері освіти.

Розглядаючи сенс самовизначення у сфері освіти як відповідальності за подолання бідності, не можна обійти питання про належність особистості до спільноти бідних чи небідних та прийняття нею цієї належності. І тут на передній план виступає, з одного боку, “майже сакральний простір ідентичності” (Н. В. Трубникова), а з другого – її конструювання та впровадження [14, с. 20]. Постановка питання про самовизначення у сфері освіти відтак має бути узгоджена принаймні з тим, наскільки сфера освіти “вписана” у простір ідентичності бідних і небідних; чи таке самовизначення виникає в результаті впровадження освітніх стратегій ззовні, а чи воно є неодмінною складовою досягнення спільноту своєї цілісності; а отже, чи існують межі самовизначення у сфері освіти як способу подолання бідності.

Відповідальність за подолання бідності є вільним вибором особистості щодо того, брати чи не брати участь у ретрансляції культурних смислів і значень. Соціокультурні приписи – це норми нового цивілізаційного типу, коли моральні орієнтири в будь-якій спільноті набувають характеристик дороговказу побудови повсякденної життєдіяльності. Такі приписи щодо володіння ресурсами та доступом до них – радше тенденція, аніж явище. Сприяння їхньому посиленню передбачає переосмислення моральних колізій і зорієнтовує на високий ступінь толерантності.

Соціокультурна норма відповідальності за подолання бідності є нормою як сьогодення, так і майбутнього, передбачити яке ніхто не в змозі, але яке потребує невідкладного започаткування ідеї персональної відповідальності за оптимізацію ресурсозабезпеченості особистості. Ця норма є узагальненою конструкцією спільного повсякдення, яке виявляє

духовність особистості [15, с. 110]. Але духовність як маніфестація деяких ідеальних форм утілення соціальних конвенцій з приводу “правил гри” існування у спільноті оперує смислами суб’єктної активності на такому рівні рефлексії, до якого більшість, на думку О. Я. Флієра, ще й не доросла [16, с. 153].

Висновки. Сучасне бачення відповідальності за подолання бідності має базуватися на розумінні непорушності взаємозв’язку процесів збільшення ресурсозабезпеченості одних і водночас зменшення ресурсозабезпеченості інших.

Самовизначення у сфері освіти, розглянуте в контексті відповідальності особистості за подолання бідності, постає як звітування перед самим собою за виявлення своїх же перспектив щодо опанування освітніх чи/та освітньо-професійних програм. Але і виявлення можливостей, і докладені зусилля для їх реалізації, і звітування за наслідки самовизначення є предметом уваги всього суспільства і вже його відповідальністю за навчену безпорадність особистості в питаннях подолання бідності.

Питання самовизначення особистості у сфері освіти потребує подальших розвідок з метою деталізації змісту відповідальної і невідповідальної позиції суб’єкта додання бідності.

Література

1. Сделай бедность историей. Пример формирования общественного движения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nkozakon.ru/pr/pr_cases/campaign/10/
2. The Global Call to Action Against Poverty (GCAP): Strategic Plan (2011–2014) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.whiteband.org>
3. Российская коалиция “Движение против бедности” [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nkozakon.ru/pr/pr_cases/campaign/6/
4. Жорнова О. І. Самовизначення особистості як прояв її служіння і відповідальності / О. І. Жорнова // Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності : матеріали XII наук.-практ. конф. – К. : Нац. акад. управл., 2012. – С. 126–128.
5. Жорнова О. І. Відповідальність особистості: до питання змісту та способів пред’явлення у форматі соціокультурної норми / О. І. Жорнова // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. – К. : Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2009. – Вип. 56. – С. 34–38.
6. Васильченко А. А. Учасніска теорія інтенційної дії / А. А. Васильченко // Сучасна філософська і соціологічна думка. – 2005. – № 5. – С. 3–27.
7. Жорнова О. І. Подолання бідності і самовизначення у сфері освіти: до обговорення можливостей особистості / О. І. Жорнова // Психологія і особистість : наук. журн. – 2013. – № 2 (4). – С. 68–83.
8. Жорнова О. І. Наслідки самовизначення особистості у сфері освіти: до пошуку критеріального визначення зрушень у подоланні бідності [Електронний ресурс] / О. І. Жорнова // Междисциплинарные исследования в науке и образовании. – 2012. – № 1. – Режим доступа : www.es.rae.ru/mino/158-1089

9. *Йонас Г.* Изменившейся характер человеческой деятельности [Электронный ресурс] / Ганс Йонас // Человек. – 1999. – № 3–4. – Режим доступа : www.courier.com.ru/homo/
10. Багаті повинні сплачувати більш високі податки: короткий звіт про дебати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.feg.org.ua/docs/Taxes_Debate_Brief_ua.pdf
11. *Жорнова О. І.* Подолання бідності у процесі самовизначення особистості як соціально-психологічна проблема / О. І. Жорнова // Військова освіта та наука: сьогоднішня та майбутня : тези доп. VII Міжнар. наук.-практ. конф. / за заг. ред. В. В. Балабіна. – К. : ВІКНУ, 2011. – С. 356–357.
12. *Жорнова О. І.* Подолання бідності в процесі самовизначення у сфері освіти: до обґрунтування можливостей методичного інструментарію / О. І. Жорнова // Усвідомлення культури – запорука відновлення суспільства. Аспекти розвитку методів виховання і освіти : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Севастополь, 13-14 квіт. 2012 р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Севастоп. нац. техн. ун-т ; наук. ред. В. В. Головін. – Севастополь : Рибест, 2012. – С. 107–111.
13. *Жорнова О. І.* Критеріальне визначення зрушень у подоланні бідності в процесі самовизначення у сфері освіти: до обговорення результатів апробації методичного інструментарію / О. І. Жорнова // Проблеми емпіричних досліджень у психології : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., 6-7 груд. 2012 р., м. Київ / за заг. ред. І. В. Данилюка, І. В. Ващенко. – К. : ОВС, 2012. – С. 65–70.
14. *Трубникова Н. В.* Научный и политический дискурсы идентичности: способ самоопределения или “изобретение традиций”? / Н. В. Трубникова // Международный журнал исследований культуры. – 2010. – № 1. – С. 18–22.
15. *Жорнова О. І.* Бідність та самореалізація особистості: до постановки питання / О. І. Жорнова // Усвідомлення культури – запорука відновлення суспільства. Внесок сучасної науки в загальнолюдську культуру : [матеріали] XII Міжнар. наук.-практ. конф., 15-16 квіт. 2011 р. / редкол. : В. В. Головін [та ін.]. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2011. – С. 109–111.
16. *Флиер А. Я.* Культура как смысл истории / А. Я. Флиер // Общественные науки и современность. – 1999. – № 6. – С. 150–159.

Жорновая Е. И. Самоопределение в сфере образования как ответственность личности за преодоление бедности

Самоопределение в сфере образования рассматривается как нравственное действие, как приложенные личностью усилия для преодоления бедности, за которые она отвечает перед самой собой, хотя последствия отчета становятся предметом внимания общественности. Подчеркивается, что постановка вопроса о самоопределении в сфере образования должна быть согласована с тем, насколько сфера образования “вписана” в пространство идентичности бедных и небедных; возникает ли такое самоопределение в результате внедрения образовательных стратегий извне или же оно является непреложной составляющей постижения общностью своей целостности; существуют ли границы самоопределения в сфере образования как способа преодоления бедности.

Ключевые слова: преодоление бедности, самоопределение личности в сфере образования, ответственность, социокультурная норма.